

TÜRKÇENİN “GELENEK, GÖRENEK VE YASA” İLE İLGİLİ SÖZLERİ

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ*

ÖZ: Türkçe “düzen, sistem, gelenek ve kanun” kavramlarına işa-
ret eden bir çok söze sahiptir ve bunlardan bir çoğunu komşu dillere
de vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Görenek, Töre, Tüzük, Yasa

THE WORDS “TRADITION, LAW AND ORDER” IN TURKISH

ABSTRACT: Turkish has many words which are given neighbor
languages and these words indicates “order, system, tradition and
law”

Key Words: tradition, law, system, order

Dil dediğimiz tamamen saymacılıklara ve genel kabullere dayalı semboller düzeneği sayesinde, “şimdide” ve “burada” olmayanları “şimdiye” ve “buraya” taşıyabilme yeteneğine sahip olmayı başaran insanoğlu ile dünya, kendisi de tabiatın bir parçası olmasına rağmen, tabiatın kanunları dışına çıkabilen yeni bir varlık alanına kavuşur. Bu varlık alanına “tarih” diyoruz. Bilindiği gibi, içinde bulunulan zaman ve mekânların dışına çıkmağa, şimdide ve burada olmayanları şimdiye ve buraya getirmeğe tarih diyoruz.

Dünyamız, tabiata tarihi katan bu insan dediğimiz varlık ile tabiatta var olmayan “hak, adalet, eşitlik” gibi kavramlar ile tanışır. İnsan-insan ilişkilerini düzenleyen pek çok genel kabullere, yüksek tutulan, insan olmanın gereği olarak bilinip yüceltilen “gelenek, görenek ve yasa” dediğimiz değerlere ulaşılır. İnsanoğlunun, gelenek-görenek dediğimiz genel kabullerini yazılı yasalara çevirme tarihinin dil ile yazıyı buluşturma tari-

---

* Lefke Avrupa Üni. Fen-Ed. Fak. Lefke/KKTC gkaraagac@hotmail.com

hi kadar eski oluşu, yazıyı bulur bulmaz, ilk yaptığı işlerden birinin gelenek ve göreneklerini yazılı kanunlar haline getirmiş olması, oldukça düşündürücüdür.

Çince, Hintçe gibi bugün de yaşantısını sürdürülebilen en eski birkaç dilden biri olarak Türkçe, yayıldığı bu geniş coğrafyada ve derin tarih içinde, gelenek-görenek ve yasa dediğimiz kavramları ifade etmek için bir çok söz türetmiş ve bunlardan bazılarını da komşularına öğretmiştir; ayrıca, kendisi de çeşitli dillerden bu konuda sözler alıp kullanmıştır.

1. ÖNGDİ: gelenek, görenek; kanun (EDPT). *krş.* ÖÑ

2. TOKULUG: gelenek, görenek; kanun (EDPT).

*fars.: toktamişi kerdan “düzenlemek; sükunu sağlamak, töre koymak” (TMEN 141).

3.TÖRÜG: TÖRE: Gelenek, görenek; kanun (EDPT).

*çin.: duō luó “töre; gelenek, tören; hak, kanun, yasa; kanuna uygunluk” (HWC 87; TMEN 134; Alim.).

*fars.: töre “sağ, doğru; yasa, kanun”; töreçi “bürokrat” (TMEN 134, 959).

*ur.: tōra, tōrah “kağan buyruğu”; tōra vālî “padişah emri, فرمان” (İUL; TUL; Tek.).

*mac.: törvény “töre, gelenek; kanun, yasa” (Gom. 315; MTESz. III, 975; Lig. 253).

*yun.: dorós “töre, gelenek, görenek”; pao me ton toro “geleneğe uygun gitmek, töreye uymak” (Ahl. 85).

4. TÜZÜK: Herhangi bir kurumun veya kuruluşun tutacağı yolu ve uygulayacağı hükümleri sırasıyla gösteren maddelerin hepsi, nizamname, statü (TS). *krş.* TÖRE

*fars.: tüzük “kural, kanun, emir, tüzük” (TMEN 963).

*ur.: tuzuk, tuzak “tüzük, yasa, kanun” (Sİ; UTK; İUL; Tek.).

5. TUNGGAL: Bildiri, demeç, beyanat, ilan, bildirge; rapor; emir, buyruk (Lessing). *krş.* TOKULUK, vb.

*çin.: **tung** “tüm, genel”; **tungçi** “bildiri, duyuru” (TMEN 132, 986)

*fars.: **tunggal** “bildiri, ilan”; **tunçi** “buyruk, ferman”; **tunggal kerden, tungkamişi fermuden** “bildirmek, açıklamak” (TMEN 132, 145, 986).

6. TURGUN: Buyruk, ferman (EDPT).

*fars.: **turgun, targun** “padişah buyruğu, ferman”; **turgak** “bekçi, nöbetçi”; **turgan** “koruma, koruma memuru”; **turkaktu** “korumalı, bekçili” (TMEN 135, 882, 883, 885; Erş. 93).

7. YOSUN: gelenek, görenek; tarz, usül, adet (EDPT). *krş.* YOL

*çin.: **yungsu** “gelenek, görenek” (TMEN 408).

*fars.: **yosun** “gelenek, görenek, örf, adet” (TMEN 408).

8. YAÑ: Yaradılış, tabiat, karakter, doğa; huy, yapı, çizgi, mi-zaç; gelenek, alışkanlık (Lessing). *krş.* ZAN

*çin.: **yangçu** “biçim, görünüş, tarz, yol yordam” (TMEN 1903).

*fars.: **yang** “gelenek, görenek, yol, yordam, usül ve akıl” (TMEN 1903).

*rus.: **zan** “alışkanlık, huy; biçim, tarz; töre; kanun” (Fas. II, 77; Şip. 138; TMEN 1903).

9. YARLIK: Kağan buyruğu, ferman (TS).

*çin.: **zhā lǐ chi** “yarlıkçı, fermanı duyuran” (HWC 401; TMEN 116, 146, 147, 1290, 1293, 1849, n1850, 1851; Alim.).

*fars.: **car** “ilan, dururu, yarlık, ferman”; **carçi** “duyurucu, yarlıkçı, tellal”; **yarlig, yārlīġ, yerlīġ** “yarlık, ferman, kağan buyruğu” (TMEN 116, 146, 147, 1290, 1293, 1849, 1850, 1851; Erş. 304, 312).

*ur.: **yarlıġ** “yasa; emir” (TUL; Tek.).

*ar.: **yarlig, yirliġ** “yarlık, buyruk” (ŞY 347; TMEN 1849).

*rus.: yarlık, yarlık “yarlık, emir, kağan buyruğu; etiket, yaf-ta” (Fas. IV, 561; Şip. 438; TMEN 1849; Men. 81; Dev. 101).

*erm.: yarlak “yarlık, buyruk, ferman” (TMEN 1849).

*rom.: iarlic “kararname, emir” (TMEN 1849).

*bul.: jarlik “makbuz; yazılı izin kâğıdı” (Lok. 937).

10. YARGI: Kavrama, karşılaştırma, değerlendirme gibi yollara başvuru olarak, kişi, durum veya nesnelerin eleştirici bir biçimde değerlendirilmesi, hüküm; Mahkeme (TS).

*çin.: zhā lǔ hū, zhā lǔ hù “yargı”; jǎlǔhuçi, zhā lǔ hù chî “yargıç, hakim” (HWC 401, 402; TMEN 1785; Alim.).

*fars.: yargu, yarguy “adliye, adliye sarayı; yargılama, sorgu; düzen, kanun”: yarguçi “yargıç, kanun adamı” (TMEN 1784, 1785; Erş. 304, 312).

*ar.: arguçiya, yarguçi “yargıç” (TMEN 1785).

*mac.: irgalom “acıma, merhamet”; irgalmazni “acımak, acıyıp yardım etmek” (MTESz. II, 231; Pal. 117).

11. YASA-: Yapmak, kurmak; düzenlemek, yerleştirmek, sıraya koymak, sıralamak; yasa koymak (EDPT, TS).

*fars.: yasak, casak, yasa “yasa, kanun; düzen, töre; buyruk, emir; yasak; ceza; idam”; yasal “resmi; düzen, sıra; düzenli; temiz”; be-yasa residen “düzenleme; töreyi uygulama”; yasakçi “yasayı uygulayan, zabıta, bekçi”; yasamişi kerden “düzenlemek, sıralamak; donatmak”; yasama “bir tür vergi” (TMEN 148, 1789, 1790, 1791, 1793, 1794; Erş. 304, 305, 313).

*ur.: nasaqçî “kahya”; nasaqçî-bāşî “kahya başı, baş kahya”; yāsa “yasa, kanun”; yāsal “asker nöbeti” (Sİ; TUL; UTK; Tek.).

*ar.: yasak “kanun, töre”; yasakci “bekçi, nöbetçi”; yasa□, y□s□□, yasağ, ya□ağ “yasak”; (Muh. 212; Kun. 265; TMEN 1789, 1790; ŞY 348; Ayt. 136).

*rus.: yasák “yasak, yasaklama ünlemi; iz, işaret, parola; haraç; vergi”; yasátçik, yasáçik, yasaçniy “vergi toplayıcı”; yasát',

yosat', yasát' “yapmak, sıraya koymak, düzenlemek; elle yapmak, yaratmak” (Fas. IV, 564; Şip. 441; TMEN 1789, 1794; Men. 81; Dev. 101).

*sırp.: **jàsak** “yasak; men etme; bir şeyin yasak olduğunu bildiren emir”; **jasàkčija** “muhafız, bekçi; nöbetçi asker”; **jásaciti** “yasaklamak, engellemek” (Mik. 80; Lok. 939; TMEN 1789, 1790; Kak. 418; Şkal. 363).

*erm.: **yasah, yasag** “yasak”; **yasahci** “kapıcı, odacı, bekçi” (Aç. 246; TMEN 1789).

*mac.: **jaszakcsi, jaszekcsi, jaszakcsia, jaszekcsia** “yasakçı” (Kak. 418).

*rom.: **iasacciü, iesacciü** “yasakçı” (Şay. III, 67; TMEN 1789, 1790; Kak. 418).

*bul.: **yasák** “yasak, engel”; **yasakçıya** “yasakçı, bekçi, koruma, gözcü” (Lok. 939; TMEN 1789, 1790; Kak. 418; Gran. 113, 143; Alf. 303).

*arn.: **jasak, jesak** “yasak, engel”; **bá jasad** “yasaklamak” (Mik. 80; Mey. 161; TMEN 1789; Bor. 69).

*yun.: **diasáki, diasáci** “yasak”; **diasakçides, yasadçis** “yasakçı; koruma, bekçi” (Kuk. 26, 31; Kak. 418; Geor. 186, 208, 235; Gia. 39, 40).

12. BUYRUK, BUYRULTU: Yüksek devlet görevlilerince yazılan buyruk (TS).

*çin.: **méilī** “Liao sülalesi döneminde memuri görev adı, vezir; buyruk görevlisi, buyruğu ileten memur” (HWC. 233; Alim.).

*far.: **buyruk** “bakan, başbuğ; emir, buyruk” (TMEN 814, 815, 816).

*ar.: **buyruk** “buyruk”; **buyuruld**, **buylrd**, **buyrd** “buyrultu, buyruk, emir”; **buyrin, buyrim, brun, brum** “buyrun!” (ŞY 138; TMEN 815).

*rus.: **birıç, bíryúç, bírçiy** “**buyurucu, seslenen, tellal, mübaşir,** mahkeme komiseri; haberci; başkan, müdür” (Fas. I, 167; TMEN 815; Dev. 69).

*erm.: **buyrultu** “**emir, buyruk**” (Eug. I, 150).

*mac.: **bujurdum, bujardi, bujrudli, bujurdé, bujrunti, bujurulti, bujutulti, bujradi, barjunti, burjinti, bujrundi, bujrundi, bujirulti** “**buyrultu, buyruk**” (Kak. 84).

*rom.: **buiurdiű, buiurtiű, buiurultiű, buirultiű** “**buyrultu**” (Şay. III, 22; Wendt. 160; Kak. 85).

*bul.: **buyrultıya, buyurultıya** “**buyrultu, yazılı emir, ferman**”; burúk “**emir, buyruk, ferman**”; buyurultu-yazısı “**buyruk, ferman**” (Kak. 85; Alf. 39).

*srp.: **bujuruntija, burúntija, bujrúntija, burjuntija, burintija, burintija, bujrúldija** “**buyrultu**”; itlak-bujrúntija genelge, tamim” (Kak. 85; Şkal. 152, 354).

*arn.: **byryllti** “**ferman, buyruk, genelge**” (Bor. 30).

*yun.: **buğıurtızo** “**buyurmak; emretmek**”; **buğıyurdi, buğıurtın, buğıurntı** “**buyrultu, buyruk**”; búğıurun “**buyrun!**” (Kuk. 69; Kak. 85; Geor. 4, 207; Gia. 128).

13. NOM Öğüt; kanun, yasa (EDPT).

14. ADET: 1. Görenek 2. Topluluk içinde eskiden beri uyulan kural, töre. 3. Belirli yaşlar arasında kadınların ayda bir döl yatağından kan gelmesi durumu, aybaşı. (TS).

15. ÖRF: Yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek (TS).

16. KANUN: 1. Yasa. 2. Geçerli olan kural (TS).

19. GELENEK-GÖRENEK:

Türkçenin “düzen”, “gelenek-görenek” ve bunların şahıs gerçeğinin de üzerine çıkararak toplum gerçeği haline geldikleri için yazılı hale getirilenlerini ifade eden “yasa” kavramları çerçevesindeki bilgi zenginliği açıkça ortadadır. Türkçenin komşularına da bu konuda birçok söz ve do-

layısıyla birçok bilgi öğretmiş olması, son iki bin yıllık insanlık tarihinin yüzde yetmişini niçin Türk tarihinin oluşturduğunu da açıklamaktadır.

KISALTMALAR

Aç.: Açaryan, R. A.: Eminean azgagrakan joğovatzu, Moskova 1902.

Ahl.: Ahladi, Evangelia: Ödünçleme Süreci ve Dilbilimsel Görünümleri: Türkçe ve Yunancada ödünçlemeler, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, -basılmamış Yüksek Lisan Tezi-, 148 s. (**Ahl.** sayfa)

Alf.: Grannes, A., Hauge, Kjetil Ra, Süleymanova, H.: A Dictionary of Turkisms in Bulgarian, Oslo 2002, 583 s. (**Alf.** sayfa).

Bor.: Boretzky, Norbert: Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil 1: Phonologie und Morphologie der albanische Turzismen, Wiesbaden 1975, 279 s.; Der türkische Einfluss auf das Albanische, Teil 2: Wörterbuch der albanischen Turzismen, Wiesbaden 1976, 224 s. (**Bor.**, sayfa)

Dev.: Devletov, R. R.: Tyurkizmi v ukrayns'kyy ta rosıny's'kyy movah (Tyurkizmi v ukraynskom i russkom yazıkah), Simferopol' - 2001, 102 s. (**Dev.**, sayfa).

EDPT: Clauson, S. Gerard: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford 1972.

Erş.: Fard, A. Ershadi: Turkish Lexicon in Persian Literature, Erdebil-?, 336 s.

Eug.: Sluszkiewicz, Eugeniusz: "Remarques sur la langue turque des Arméniens et sur les emprunts turcs de l'arménien, I-II", RO XIV (S. 136-154), XV (s. 268-320), Krakow 1939, 1949. (**Eug.**, sayfa)

Fas.: Fasmer, Max: Russisches Etymologisches Wörterbuch I-IV, Heidelberg 1950-1958. (**Fas.**, sayfa)

Geor.: Georgiadis, P.: Die lautlichen Veraderungen der türkischen Lehnwörter im Griechischen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der philosophischen Fakultät der Ludwig-

Maximilian-Universität zu München, -basılmamış doktora tezi-,
Münih 1974, 331 s. (**Geor.** sayfa)

Gia.: Giagkoullis, Konstantinos, Leksiko Etimologiko kai
ermnieütiko tis kupriakis dialektoi, Strovolos-Lefkoşe 1994,
186 s. (**Gia.**, sayfa)

Gom.: Gombocz, Zoltán: "Honfoglaláselőtti Török Jövevényszaváink,
Budapest 1908, 108 s. (**Gom.**, madde).

Gran.: Grannes, Alf: Turco-Bulgarica, Articles in English and French
concerning Turkish influence on Bulgarian, (I-VII+ 320),
Wiesbaden 1996. (**Gran.**, sayfa).

HWC: Hanyu Wailaici Cidian, Shanghai 1984, 422 s. (**HWC**, sayfa)

İUL : Sarhindi, Varis : İlmî Urdu Lugat, Lahor 1979.

Kak.: Kakuk, S. : "Rescherches sur l'histoire de la langue Osmanlie des
XVII sciecles, Les elements osmanlis de la langue hongroise",
BOH XIX, Budapest 1973. (**Kak.**, sayfa)

Kuk.: Kukkidis, Konstantin: Leksilogion Ellinikon Lekseon
Paragomenon ek tis Tourkikis, Atina 1960. 112 s. (**Kuk.**, sayfa)

Lessing: Lessing, Ferdinand D.: Moğolca-Türkçe Sözlük, (Çev: Günay
Karaağaç), 1-2, Ankara 2003, I-XXIII, 1769 s.

Lig.: Ligeti, Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt
és a Arpád-korban, Budapest 1986, 595 s. (**Lig.**, sayfa)

Lok.: Lokotsch, K.: Etymologisches Wörterbuch der europaischen
(germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen
Ursprungs, XVII + 242, Heidelberg 1927. (**Lok.**)

Men.: Mendekinova, R. T.: Pereçen Tyurkizmov v yazıke
proyzvedeniy Ruskih pisatey- Slovar' sravoçin
respublikanskiy izdatel'skiy kabinet ministerstvo
obrazovaniya respubliki Kazahstan, Almatı 1994, 81 s.
(**Men.**, sayfa).

Mey.: Meyer, G.: Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen
Sprache, XIII + 526, Viyana 1891. (**Mey.**)

- Mik.:** Miklosich, F.: I. Die Türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen sprachen (Griechisch, Ablanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch), 194 s., Viyana 1890. (**Mik.**).
- MTEŞz.:** A Magyar nyelv történeti-etimológiái szótara I-IV. (Yay.: Benkö Loránd, Kiss Lajos, Papp László), Budapest 1967-1976 (**MTEŞz.**, sayfa).
- Şkal.:** Şkalyiç, Abdullah: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo 1985.(Kutlar, Hatice: Sırpça-Hırvatça'daki Türkçe Unsurlar, - basılmamış bitirme tezi-, Ege Ün. İzmir (**Şkal.**, sayfa)
- Şay.:**Şaineanu, L. : Influenta orientala asupra limbei ti culturei romane, I-III, Bucureşti 1900. (**Şay.**, sayfa).
- Şip.:** Şipova, E. N.: Slovar' Tyurkizmov v Russkom yazıke, Alma-Ata 1976, 444 s. (**Şip.**, sayfa)
- ŞY:**Şamil Fahri Yahya: Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar, İstanbul 1984, 391 s. (İ.Ü., basılmamış doktora tezi). (**ŞY**, sayfa)
- Tek.:** Tekcan, Münevver: "Urducadaki Türkçe Sözler ve Bunların Tematik İncelemesi", Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi, V. Lefke Edebiyat Buluşması, Ankara 2004, s. 75-91. (**Tek.**)
- TMEN:** Doerfer, Gerhard: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I - IV, Wiesbaden 1963-1975. (**TMEN**, madde)
- TUL :** Sabir, Muhammed : Türkçe-Urduca Lugat, Karaçi 1968.
- Wendt.:** Wendt, H. F. : Die Türkischen Elemente im Rumanischen, Berlin 1960. (**Wendt.**, sayfa).